



НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Михайлюк Артем Миколайович - аспірант Національної академії Служби безпеки України

УДК 343.13

Статья посвящена исследованию направлений реформирования досудебного производства в контексте изучения исторических особенностей процессуального развития следователя в Украине. В статье акцентируется внимание на проблемах досудебного производства, которые связаны с противоречивыми полномочиями следователя. На основании анализа недостатков национальной модели досудебного производства Украины, формулируются предложения, которые касаются дальнейших перспектив развития досудебного расследования.

Articolul este dedicat investigării direcțiilor de reformare a procedurilor precontencioase în contextul studierii caracteristicilor istorice ale dezvoltării procedurale a anchetatorului din Ucraina. Articolul se concentrează asupra problemelor de procedură preliminară, care sunt legate de competențele contradictorii ale investigatorului. Pe baza analizei neajunsurilor modelului național al procedurii precontencioase a Ucrainei, sunt formulate propuneri care se referă la perspectivele ulterioare de dezvoltare ale anchetei preliminare.

Article is devoted to research directions for reforming the pretrial investigation through study historical features of development of an investigator in Ukraine. The article focuses on the problems of pre-trial investigation, which are connected with the presence of controversial powers in the investigator and affect the appointment of a criminal process adversely. On the basis of analysis of the drawback of the national pre-trial investigation formed proposals for further improvement of pre-trial investigation in Ukraine.

Постановка проблеми. В сучасних умовах прагнення докорінного покращення стану досудового розслідування, вкрай важливо усвідомити та правильно сформулювати процесуальне положення слідчого з вирішенням проблеми місця слідчого в системі кримінального процесу України. Проблема реформування досудового розслідування перебуває у колі фокусу науковців, законодавців та практиків та має на меті вирішення завдання зі створення ефективної, економічної, здатної протистояти сучасним проявам злочинності моделі розслідування. Невизначена система слідчих органів сприяє дублюванню в роботі, розшаруванню

матеріальних засобів і сил при досудовому розслідуванні, провокує виникнення спорів про підслідність, що прямо позначається на якості проведення досудового розслідування. Негативною тенденцією слід вважати наявність протилежних відомчих інтересів органів досудового розслідування у поєднанні з власною заінтересованістю забезпечувати основоположні права і свободи. У теперішній час, пошук найбільш вдалої концепції досудового розслідування обумовлюється необхідністю вироблення конкретної моделі досудового розслідування з імплементаванням європей-

ських стандартів та цінностей при врахуванні особливостей вітчизняного правопорядку.

Мета дослідження. полягає у визначенні ролі і місця слідчого в системі учасників кримінального процесу, та запропонувати подальші напрямки досудового розслідування базуючись на теорії розподілу кримінально-процесуальних функцій.

Виклад основного матеріалу. Підходи до визначення місця і ролі слідчого у системі кримінального процесу завжди породжували неоднозначність та жваві дискусії з цього приводу, що знаходить своє висвітлення в історії формування слідчого апарату. У зв'язку з цим стає безцінним досвід історичного минулого, без якого неможливо оцінити загальні тенденції розвитку слідства. Непревеликий жаль, досвід минулого не приймається до уваги законодавця під час нормотворчої діяльності бачення місця і ролі слідчого апарату.

Як відомо, до 1861 року в Україні існувало кріпосне право. Саме по собі існування такого вкрай неприйняттого суспільного ладу зумовлювало нехтування основоположними правами та свободами громадян, відсутність законної процедури досудового розслідування, справедливого суду в цілому. Одразу після скасування інституту кріпосного права Російська імперія до складу якої входила Україна, постала перед завданням докорінного реформування судової системи. Тривав процес вивчення вже існуючий прогресивних моделей відправлення правосуддя, що ґрунтувався на загальних і основоположних засадах гарантування права людини та громадянина, найкращих надбань людства у сфері забезпечення ефективного слідства та судового розгляду. Вивчивши вже існуючий досвід та приймаючи за основу Французьку модель кримінального судочинства відбулась знакова подія - прийняття Статуту кримінального судочинства 1864 року. Основні положення статуту проголошували відокремлення суддівської влади від обвинувальної, запроваджувались фігура судового слідчого. Забезпечувалось, що прокурор відповідальний за здійснення кримінального переслідування винних осіб, а на судового слідчого покладался обов'язок з проведення незалежного та неупередженого слідства. Від-

повідно до ст. 205 Статуту кримінального судочинства судовий слідчий був зобов'язаний встановлювати обставини, що викривають так і виправдовують, тобто знаходитись в положенні незаінтересованості та незаангажованості до особи, стосовно якої проводиться слідство. Неупередженість судового слідчого обумовлювалась рядом процесуальних гарантій. При призначенні на посаду судовий слідчий отримував статус судді і користувався суддівською незмінністю. Такий розподіл кримінальних повноважень учасників процесу відповідав концепції розподілу кримінальних функцій на кримінальне переслідування-здійснюване прокуратурою й поліцією; попереднього розслідування під началом судового слідчого; судового розгляду ввіреному суду. З цього приводу констатував відомий дореволюційний вчений О.А. Квачевський: «Прокурорський нагляд, як представник кримінального переслідування, як сторона обвинувачення, не може замінити собою судового слідчого як неупередженого відкривача істини, адже зі переслідуючої та обвинувальної сторони, навіть в ім'я суспільної користі, не можливо чекати відсутності захоплення одним інтересом й байдужості, холоднокривості, уваги до прав обвинуваченого, що вимагається від судового слідчого»[4;4].

Після жовтневої революції 1917 року прогресивна законодавча конструкція досудового розслідування не була відкинута відразу. З прийняттям КПК РСФСР 1922 року слідчий зберігав свою належність до судового корпусу. Проте, слідчий опинявся в умовах подвійного підпорядкування суду та прокуратури у межах своєї діяльності. Згодом відбулось повне злиття владних обвинувальних повноважень слідчого шляхом передачі слідчого в відання прокуратури в 1928 році. З цього моменту слідчий став підпорядковуватись не тільки процесуально, а також організаційно, адміністративно та службово. В умовах радянської, комуністичної пропаганди з метою переслідування власних піддаючи репресіям, держава відмовляється від незалежного та неупередженого судового слідчого. Законотворча діяльність того часу була спрямована на ліквідування об'єктивного неупередженого слідчого. В

науковій царині почалась сформуватись думка про слідчого як помічника прокурора, або прокурорського виконавця. Практика наступних років показала, як несприятливо відобразилось на процесуальній самостійності й незалежності слідчого зміни в організації слідчого апарату [1;73]. Зазначені процеси наврядчи можливо віднести до еволюційного, прогресивного типу розвитку кримінального процесуального закону. Така модель попереднього розслідування з несуттєвими змінами та доповненнями проіснувала до прийняття кримінально-процесуального законодавства 1960 року. Незважаючи та всупереч негативному досвіду того часу законодавець середини ХХ ст. не став визнавати прорахунки віднесення слідчого до сторони кримінального переслідування при наявності притаманних прокурорських, обвинувальних повноважень та відніс слідчого до сторони обвинувачення з впливовими з цього обставинними. Слідчі здійснювали свою діяльність під наглядом та керівництвом прокурора, який мав досить широкі повноваження. Проте, у КПК 1960 року, проголошувалась та декларувалась процесуальна самостійність, зобов'язуючи слідчого досліджувати обставини, всесторонньо та об'єктивно. Однак, вказане нормативне положення виявилось в більшій мірі декларативним гаслом, аніж практичною дійсністю. З прийняттям КПК України 2012 року дискусія про функціональне призначення слідчого та виправданість віднесення слідчого до сторони обвинувачення триває. Приймаючи за основу Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року, законодавець намагався впровадити запозичену змагальну модель процесуального права притаманній англо-американській правовій системі, комбінуючи з континентальною. Запозичення законодавцем окремих процесуальних інститутів, які успішно застосовуються в тій чи іншій країні має бути вкрай обережним з врахуванням всіх особливостей та узгоджень зі всією національною системою права. Інакше, будь-які новели не знайдуть свого ефективного правозастосування у процесуальному законі.

Законодавець в кращих радянських традиціях не став виокремлювати досудове розслідування від обвинувачення, а навпаки від-

ніс слідчого до сторони обвинувачення та тим самим створив необхідні та сприятливі передумови для існування обвинувального ухилу. Можливо прослідкувати, що національне досудове розслідування у ході свого еволюювання втратило своє призначення, поступово трансформувавшись в діяльність з односторонньої встановленості винності особи, що є однією з головних причин неефективності досудового слідства, численних зловживань зі сторони органу досудового розслідування, порушень основоположних прав людини і громадянина. Сучасне українське кримінально-процесуальне законодавство знову опиналось перед необхідністю реформування у тому числі пошуку ефективної організації та правового регулювання досудового розслідування. Постійні зміни до Кримінально-процесуального закону тільки підтверджують недосконалість законодавства, законодавчої техніки, а також відсутність нормативних передумов для існування якісного досудового розслідування, справедливого судового розгляду. Адже за час дії КПК України 2012 року внесено більше змін і доповнень до закону, аніж за весь період законної сили КПК 1960 року.

Справедливо зазначити, що змагальна (англо-американська) та змішана (континентальна-європейська) модель досудового розслідування має свої переваги й недоліки в практичному правозастосуванні. Вказане підтверджується практикою звернень до Європейського суду з прав людини, що свідчить про те, що в Суд звертаються люди з різних європейських країн, які мають відмінні форми проведення досудового розслідування. Виходячи з цього жодна модель досудового розслідування не в змозі повністю забезпечити дотримання прав і свобод людини і громадянина. Тому, потрібно розробляти та запроваджувати нову форму досудового розслідування, яка відповідала б українським реаліям та європейським традиціям.

Найбільш суттєвим та вразливим недоліком досудового розслідування слід вважати відсутність чіткого уявлення про його мету, яка нажалі так і не знайшла свого нормативного виразу у законі. Для прикладу О.І. Литвинчук вважає, що метою досудового розслідування є

забезпечення суду доказами у кримінальному провадженні, для того щоб останній міг виконувати покладену на нього функцію правосуддя [5;221]. Схожої думки дотримується О.І. Пашинін: «основним напрямком (а саме це є основним під час визначення функції будь-якої діяльності) діяльність слідчого є встановлення (розкриття) факту злочину, особи, яка його вчинила і збирання доказів [6;29].

Досудове розслідування, як частина кримінального процесу має бути підпорядковане генеральному завданню кримінального провадження, визначеному у ст. 2 КПК України. На нашу думку визначаючи мету досудового розслідування слід виходити з кінцевого призначення діяльності слідчого, а саме: підготовки матеріалів до судового розгляду або закриття кримінального провадження.

Доволі актуальним питанням у науці кримінального процесу залишається визначення кримінально-процесуальної функції слідчого, які одночасно поєднують обвинувачення, розслідування захист та вирішення справи. Корінь проблеми походить саме за часів радянської правової системи, яка не визнавала розподіл влади та повністю поєднала на концептуальному рівні поліцейську та судову діяльність. Важко не погодитись з висловлюванням Л.В. Головка: «Наділивши поліцію невластивими функціями, радянське право підмінило на теоретичному рівні інституціональне розмежування поліції, прокуратури і суду псевдо процесуальною диференціацією різного роду «слідчих» та «дізнавачів», «начальників слідчих відділів» та «органів дізнання», «оперативно-розшукових служб» та «органів розслідування» [2]. На підставі цього виникли численні неусувні протиріччя між «процесуальною самостійністю слідчого» та відомчим ієрархічним контролем. У той самий час стає цілком неможливо не помітити численні суперечності у функціональній діяльності слідчого, які виливаються зі ст. 91 КПК України. Так, на слідчого покладається обов'язок з доказування окрім винуватості особи (п.2 ч. 1 ст.91 КПК), виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (п.3 ч. 1 ст.91 КПК), обставин, що обтяжують покарання (п.4 ч. 1 ст.91 КПК), також обставини, що є підставою для

звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, які пом'якшують покарання, тобто діяльність протилежна обвинуваченню. Також, слідчий складаючи обвинувальний акт має вказувати фактичні встановлені обставини кримінального правопорушення зі формулюванням обвинувачення (ст. 291 КПК). Окрім того, закон зобов'язує слідчого забезпечити правом на кваліфіковану правову допомогу підозрюваного, обвинуваченого (ст. 20 КПК України). Виходячи з цих закономірностей, можливо зробити висновок, що повноваження слідчого охоплюють обвинувачення, розслідування та захист, що є суперечливим.

Не менш важливої уваги необхідно приділити питанню розмежування процесуальних функцій слідчого з розслідування та переслідування, ліквідувавши штучне розмежування між оперативною-розшуковою та кримінально-процесуальною діяльністю. На наш погляд, досить влучно висловлюється з цього приводу Л.В. Головка: «Відкинувши чітке розмежування функції поліції, прокуратури та суду, радянське право підмінило відділенням одна від другої поліцейської та судової діяльності цілковито штучним поділом між діяльністю «процесуальною» та діяльністю «непроцесуальною». В результаті пострадянська спроба легалізувати «непроцесуальну діяльність» призвела до виникнення особливого феномену – оперативно розшукової діяльності» [2]. Аналізуючи взаємозв'язок кримінального процесу і оперативно-розшукової діяльності М.А. Погорецький констатує: «Взаємозв'язок ОРД і кримінального процесу- це відношення їхньої залежності одне від одного, яка проявляється в об'єкті їх спрямування, в меті та завданнях, засобах здійснення, у взаємодії їх суб'єктів й отриманих результатах. У практичній діяльності ОРД і кримінальний процес є, як правило, передумовою одне одного у дослідженні злочинів» [7; 229]. Таким чином, положення закону про оперативно-розшукову діяльність потрібно впроваджувати до кримінально-процесуального кодексу України, позбуваючись таким чином атрибутів, що були характерними для радянського кримінального процесу.

При вирішенні місця слідчого в системі державних органів необхідно враховувати,

що за своєю ґносеологічною правою природою слідча влада є похідною від влади судовою при повній тотожності призначення у зв'язку з чим попереднє розслідування є функцією юстиції, а слідчий повинен розглядатися, як її представник та має знаходити при суді. Будь-яка інша побудова слідчого апарата так чи інакше ставить слідчого в повну або часткову залежність від інтересів відомств, які він репрезентує. Приналежність до судової влади, а також її відокремлення від влади адміністративної забезпечує не тільки процесуальну самостійність слідчого, а також є передумовою ухвалення законного, об'єктивного та справедливого вироку [3;82].

На підтвердження висунутої тези можливо простежити останню законодавчу тенденцію наближення до судового порядку проведення розслідування, яка виражається у змінах і доповненнях до ст. 242 КПК України у редакції закону від 03.10.2017 року. Нині правом на доручення експертизи уповноважений виключно слідчий суддя за наданим клопотанням сторони обвинувачення або захисту. Зарахування доручення експертиз до категорії суддівських повноважень обумовлюється високим значенням висновку експерта для доказування та вихідними потребами у забезпеченні прав сторони захисту.

Як доречно зазначає М.І. Сірий: «Надання слідчому як працівнику поліцейського відомства повноважень з процесуального закріплення доказів неминуче призводить до обвинувального ухилу, фальсифікації доказів, катування підозрюваних та обвинувачених для мети демонстрування успішної роботи поліції, щодо боротьби зі злочинністю» [8;28].

Отже, реформування досудового розслідування може відбуватись у декількох напрямках в залежності від намірів суттєвого пере-

завантаження типу кримінального процесу. До першого способу реформування слід віднести пропозицію закріплення за слідчим виключної кримінально-процесуальної функції з розслідування без існування обвинувальних повноважень, а також виключаючи його з числа сторони обвинувачення. Інший напрямок реформування слідства передбачає покладання функції розслідування на носія судової влади-судового слідчого, який зможе нарешті відмовитись від горезвісного обвинувального ухилу.

Список використаних джерел:

1. Вахитов Ш.К. Место следственного аппарата в системе государственных органов. Наука. Москва. 1988. № 2. с. 70- 77.
2. Головки Л.В. Реформа поліції у контексті модернізації попереднього провадження в кримінальному процесі. URL:<http://www.iuaj.net/node/484>
3. Деришев Ю. Уголовное досудебное производство: проблемы и пути реформирования. Уголовный процесс. 2006. №1. с. 81-83
4. Квачевський О.А. Участие прокурорского надзора в предварительном следствии. Юридический вестник. 1868. № 12 с. 4-5.
5. Литвинчук О.І. Мета і завдання досудового розслідування. Вісник Харківського Національного університету імені В.Н. Каразіна. 2013. № 16. с.219- 221.
6. Пашинін О.І. Актуальні проблеми досудового провадження у кримінальному процесі України. Харків: Крассруза, 2009. с. 164.
7. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків. Арсіс ЛТД, 2007. с. 576.
8. Сірий М.І. Реформи правоохоронних органів у Європі й Україні. Вісник Верховного Суду України. 2006. № 8. с. 24-30.